

AFYONKARAHİSAR İLİ ÇAY İLÇESİ ORHANIYE KÖYÜ KIRIM TATAR AĞZI

Erdoğan BOZ*

ÖZET

1876'lerden başlayarak Kırım'dan Romanya'ya oradan Bulgaristan'a ve nihayet Türkiye'ye göç eden Kırım Tatarları, çoğunlukla İstanbul, Eskişehir ve Ankara civarına yerleşmişlerdir. Çay ilçesinin Orhaniye köyüne yerleşen Kırım Tatarları, yüz yıldan fazla bir zamandır bu mekanda yaşıyorlar. Aslında bir Kıpçak şivesi olan Kırım Tatarcası, yüzyıllar süren komşuluklar neticesinde Oğuz şivesi özelliklerini de gösterir olmuştur. Böylece Kırım Tatarcası başlıca iki ağza ayrılmıştır.

Köyde kendini Nogay ve Kırım Tatarı olarak benimseyen iki grup vardır. Bu iki etnik unsurun şive özellikleri yer yer birbirine karışsa da köylüler kendilerini etnik kimlikleri ile tanımladıkları için ayrılıklar henüz belirgindir. Biz bu çalışmamızda, yalnızca Kırım Tatarları'ndan derlediğimiz metinler kapsamında Orhaniye Köyü Kırım Tatar Ağzı'nın ses ve şekil bilgisi özelliklerini tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kırım Tatarcası, Orhaniye, Ağızlar.

ABSTRACT

Crimean Tatars, as from 1876 migrating from Crimea to Romenia and from there to Bulgaria and finally to Turkey, mostly settled down around İstanbul, Eskişehir and Ankara. Crimean Tatars settling down around Orhaniye village of Çay district have been living there for over one century. Crimean Tatar language, which is in fact a "Kıpçak" accent, accommodates features of "Oğuz" accent as a

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye. (erdoganboz@aku.edu.tr)

result of neighborhoods lasting for centuries. Hence, Crimean Tatar language divides into main two dialects.

Orhaniye village of Çay district consists of immigrants coming from Crimea and having both accents of Crimea. In the village there are two groups adopting themselves as “Nogay” and Crimean Tatar. In this study we attempt to determine features relating to phonology and morphology knowledge of Crimean Tatar dialect of Orhaniye village.

Key words: Crimean Tatar Language, Orhaniye, Dialects.

Giriş

Afyonkarahisar ilinin Çay ilçesine bağlı Orhaniye (Bodrum) köyü, bir Kırım Tatar yerleşmesidir. Köyün tarihi hakkında tarih kitaplarında yeterli bilgi yoktur. Ancak köylülerden edinilen sözlü bilgiye göre; buraya Armutlu köyünden gelinmiştir.¹ Tarihî kaynaklarda, Kırım Tatarlarının 1876'lardan başlayarak Kırım'dan Romanya'ya, oradan Bulgaristan'a ve nihayet bugünkü vatan topraklarına göç ettikleri kayıtlıdır. Şu ana kadar yayımlanmış Afyonkarahisar Şer'iyye Sicil belgelerinde ise Kırım Tatarları ile ilgili bir kayıt yoktur. Ancak önceki bir çalışmamızda Nogaylar ile ilgili bir belgenin varlığından söz etmiştik.

Bilindiği gibi Kırım Tatarcası, bir Kıpçak lehçesidir. Kuzey (Bozkır-çöl) ve Güney (Yalı Boyu) Kırım Tatarcası olmak üzere başlıca iki ağız grubuna ayrılır. Ancak Kırım'ın orta bölgesinde her iki ağzın unsurlarını barındıran bir bölge daha vardır ki bunu Orta Bölge olarak (Bahçesaray) belirlemek mümkündür (Savran 2003:3).

Bu çalışmada Orhaniye Kırım Tatar Ağzının (OKTA) ses ve şekil bilgisi özellikleri tespit edilecektir. Bu tespitte yer yer Ölçünlü Türkiye Türkçesine (ÖTT) ve Kırım Tatar Türkçesi yazı diline (KTT) temas edilecek ve yer yer de çevrede yerleşik diğer Tatar ağızları ile karşılaştırmalar yapılacaktır.

Sonuç bölümünde ise, elde edilen veriler maddeler halinde sıralanacaktır.

¹ Nogay muhacirlerinden olup Afyonkarahisar'da misafir iken 1885 senesinde vefat eden Şabanoğlu Esgazi'nin terekesinde belirtildiğine göre; 10 kuruş ile Saraçhane'de bulunan Bey Çeşmesine demir zincirli bir su taşı alınması, 60 kuruş ile Otpazarı Camii'ni aydınlatmak üzere bir adet büyük mum alınması vasiyet edilmiştir.

DİL İNCELEMESİ

I. Ses Bilgisi

1. Ünlüler

1.1. Ünlü Çeşitleri

Kırım Tatarca'sında sekiz ünlü vardır; a, e, ı, i, o, ö, u, ü (Savran 2003:7). *OKTA'da*. bu ünlülerden başka, çevre ağızların da etkisiyle şu ünlüler kullanılır (Boz 2000:50-57, Boz 2002:28).

1.1.1. í ünlüsü; i-ı arası bir ünlüdür.

bílgímíz (1.1), bír (2.3), izmír (3.6), pēnir (4.15), kettí (5.2).

1.1.2. ó ünlüsü; ö-o arası bir ünlüdür.

çóy (1.2), óbúr (2.24), çóylü (3.13), çóbete (4.9), çóllesi (5.1).

1.1.3. ú ünlüsü; ü-u arası bir ünlüdür.

ğún (1.35), çúnnúz (3.8), búttún (5.6).

1.2. Uzun Ünlüler

KTT'de uzun ünlüleri gösteren bir işaret yoktur (Savran 2003:8).

1.2.1. Birincil Ünlü Uzunlukları

1.2.1.1. Türkçe Kelimelerdeki Ünlü Uzunlukları

OKTA'da. tespit edebildiğimiz birkaç birincil uzun ünlü vardır. āltın (1.31), ālırsın (2.5), bāşımızda (2.25).

1.2.1.2. Alıntı Kelimelerdeki Ünlü Uzunlukları

Arapça ve Farsça alıntı kelimelerdeki uzun ünlülerin bir kısmı uzunluklarını kaybetmiş olsalar bile, *OKTA'daki* bu tür ünlülerin durumu *ÖTT'nin* etkisiyle paralellik göstermektedir.

yāvut <yāōd (1.3), ādet: ādet (1.12), h^aç:h^aç (1.16), meselā<me|elā (1.24).

1.2.2. İkincil Ünlü Uzunlukları

1.2.2.1. Ses Olaylarına Bağlı Ünlü Uzunlukları

1.2.2.1.1. Erimeye Bağlı Ünlü Uzunlukları

ōlan <oğlan (1.19), pēnir <peynir (1.20), āşe <ayşe (4.7).

1.2.2.1.2. Büzülmeye Bağlı Ünlü Uzunlukları

aşşāda <aşağıda (1.2), ğulāna<çulağına (2.4), gelenēmiz <gelenegimiz (5.2).

1.2.2.1.3. Derilmeye Bağlı Ünlü Uzunlukları

valā <vallāhi (1.1), dā <daḳı (2.26), dōdū <doğduđu (4.6).

1.2.2.1.4. Ünsüz Yitimine Bağlı Ünlü Uzunlukları

sōḡa <soḡra (1.11), tārana<tarḳana (1.23).

1.2.2.2. Vurgu ve Tonlamaya Bağlı Ünlü Uzunlukları

ēski (1.9), ārpa (1.13), bundā (1.17), ōndan (1.23), salātası (1.23), güzēlce (2.8), bū (4.13).

1.3. İkiz Ünlüler

OKTA'da ikiz ünlüler çok sık görülmez

muṣabbet(1.27), eskiṣēṣir (1.32), saṣit (2.23), ṣēṣirlere (3.6).

1.4. Kısa Ünlüler

OKTA'da kısa ünlüler sayıca çok azdır. Genellikle -(y)İp zarf-fiil ekinde görülür.

pīriṣ (1.24), alīp alīp (2.19), kelīp (3.2).

1.5. Ünlü Değişmeleri

1.5.1. Ünlü Uyumları

1.5.1.1. Kalınlık-Incelik Uyumu

OKTA'da kalınlık-incelik uyumu tamdır. *OTT*'ne göre bazı alıntı kelimelerin bu uyuma bağlandığı görülür.

tene <dāne (1.14), barabar <berāber (2.10), nūfūs <nūfūs (3.5), yanı <ya'ni (4.15), mesele <meselā (5.7).

OKTA'da kalınlık-incelik uyumsuzluğu görülen birkaç örnek vardır; qatmer (1.20), bīrna <birine (2.17).

1.5.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

OKTA'da düzlük-yuvarlaklık uyumu tamdır. *ÖTT*'ye göre uyuma girmiş örnekler de vardır; dawıllı <davul+ (1.12), qartul <çartol (2.6).

ÖTT'ye göre uyumu bozan örnek sayısı da çok azdır.

sipillükte <sivillükte (2.24)

1.6. Ünlü-Ünsüz Uyumsuzluğu

OKTA'da "ı, ó, ú" ünlüleri komşuluğundaki "g, k" ünsüzleri kalınlaşarak "ğ, ğ" olurlar. Bu durumda ünlü-ünsüz uyumu bozulur.

çóy (1.2), gún (1.35), çóp (1.39), çúnnúg (3.8), halamgíl (4.1), çóbete (5.9).

1.7. Ünlü Türemesi

irişberlig <rençberlik (1.13), işey <şey (4.27), pudura <puğra (4.34).

1.8. Ünlü Düşmesi

orya <oraya (3.2), tışardan <tışarığan (1.36), örrüz <örürüz (4.17).

1.9. Yuvarlaklaşma

böber <biber (1-24), ötbög <<etmek (1.29), hopörlede < hapörler+ (1.37).

1.10. Kalınlaşma

OKTA'da kalınlaşma sık görülen bir olaydır. Bu olay daha çok i>í, ö>ó ve ü>ú değişimi şeklindedir.

ı>í bízim (1.2), bír (2.3), izmír (3.6), penír (4.15).

ö>ö qóy (1.2), dórt (2.2), qóyge (3.1).

ü>ú dúnúr (1.9), úş (2.2), yúz (3.1).

1.11. Daralma

patatis <patates (2.12), enicek<inecek (4.25).

1.12. Düzleşme

fasılye<fasulye (1.24), sārıbırma<sarıburma (2.11), áeleden < öğleden (4.15).

2. Ünsüzler

2.1. Ünsüz Çeşitleri

KTT'de yirmi üç ünsüz (b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, ŋ, p, r, s, ş, t, v, y, z) vardır (Savran 2003:17). *OKTA'da*, *ÖTT'den* farklı olarak çevre ağızların etkisiyle şu ünsüzler görülür (Boz 2002:34), bu ünsüzlerden bir kaçı *KTT'de* yoktur (Savran 2003:17).

2.1.1. q ünsüzü; ötümsüz, süreksiz gırtlak ünsüzüdür. ç>q değişiminin sonucu görülür.

qonuda (1.1), fabriqasında (1.15), haftalıyqan (2.3), qır□ (3.1), qaşğannar (4.2), qatmer (5.12).

2.1.2. ƚ ünsüzü; ötümlü, sürekli geniz ünsüzüdür.

yalıñız (1.4), sōña (1.11), yeñi (2.2), onuñ (2.11), yaşayabilirseñ (3.5), halamıñ (4.1), genşlēmiziñ (5.2).

2.1.3. □ ünsüzü; ötümsüz, sürekli damak ünsüzüdür. Hem Türkçe hem de alıntı kelimelerde görülür.

□amırlarını (2.9), qayma□ (2.9), □aşkeşli (2.15), qır□ (3.1), sanca□ (3.16), ğaynadırdı□ (5.1).

2.1.4. w ünsüzü; çift dudak v'si, ötümlü, sürekli ünsüzüdür.

yāwıt<yā□ūd (1.11), dawıllı<davullu (1.12), yawrum<yavrum (4.1).

2.1.5. S ünsüzü; yarı ötümsüz, sürekli diş ünsüzüdür. Seyrek olarak z>S değışimine bağılı olarak görülür.

bılmeymiS (1.1), büyüklerimiS (1.4), toylarımıS (1.12), biraS (2.7), bilgenimiS (2.20).

2.1.6. ğ ünsüzü; ötümlü, sızıcı gırtlak ünsüzüdür. ç>ğ> ğ veya ğ>ğ değışmesi sonucu görülür.

bōğan (1.3), pırınğa (2.10), noğay (3.3), qaşğannar (4.2), dığar (5.15).

2.2. Ünsüz Değışmeleri

2.2.1. Ötümlüleşme

#g <#k: Kelime başı k'ler genellikle korunmakla birlikte yer yer ötümlüleşmeler görülür.

ğorenek (1.9), güzēlce (2.8), geçinemiz (3.4), genşler (3.5), gelip (4.2), gelenēmiz (5.2).

#ğ <#ç: Kelime başı ç'lar genellikle korunmakla birlikte yer yer yöre ağızlarının etkisiyle ötümlüleşmeler görülür.

ğurt (2.1), ğulāna (2.4), ğa□dı□ (3.12), ğadā (4.15), ğaynadırdı□ (5-1).

g/ğ#<k/ç#: Kelime sonralarında ulanmaya bağılı olarak görülür.

ireşberliğšetemiS (1.13), şöförlüğşeter (1.15), ötbögşatır (1.29), fazlalığşēskişēşirde (3.6), qatığšetemiz (4.15).

-g/ğ- <-k/ç-: Kelime içinde de görülür.

ettirmege (1.22), pırınğa (2.10), qaşğannar (4.2).

#d <#t: Kelime başı t'ler genellikle korunmakla birlikte yer yer ötümlüleşmeler görülür.

dúnúr (1.9), demin (1.18), dedi (1.18), dört (2.2), dağılaydılar (3.14), dödü "doğduğu" (4.6), dātırdıϑ (5.1).

#z <#s: Bir örneđi vardır. zebze (1.24).

2.2.2. Ötümsüzleşme

S# <#z#: Kelime sonlarında yarı ötümsüzleşme olarak görülür.

bilmeymiS (1.1), büyüklerimiS (1.4), toylarımıS (1.12), biraS (2.7), bilgenimiS (2.20).

2.2.3. Ünsüz Kaybolmaları

2.2.3.1. Erime

nası <nasıl (1.1), bōġan <bolġan (1.3), būday <buġday (1.13), vādım <vardım (2.22), sabā <sabāh (3.8), ōlu <oġlu (4.1), hazırlālādı <hazırlarlardı (4.7), ūraşırsın <uġraşırsın (4.14), vādı <vardı (5.2).

2.2.3.2. Büzülme

nlatacāz <anlatacaġız (1.1), muşabbet <muhabbet (1.27), ġulāna <ġulaġına (2.4), dātım <daġıtım (2.23), mābere <muϑabere (2.25), tarancāsa <taranacaϑ+ise (3.8), sıyırlānı <sıġırlarını (4.13).

2.2.3.3. Derilme

valā <vallāhi (1.1), dā <daϑı (2.26), dödü <doğduğu (4.6).

2.2.3.4. Yutulma

haralda <<herhalde (2.29).

2.2.3.5. Hece Tekleşmesi

ketirmiz <ketirirmiz (2.4).

2.2.3.6. Ünsüz Tekleşmesi

onardan<onnardan<onlardan (1.1).

2.2.3.7. Ünsüz Yitimi

sōġa<soġra (1.11), tārana<tarϑana (1.23).

2.2.3.8. Ünsüz Düşmesi

şifşinikle<<çiftçilikle (3.4).

2.2.4. Ünsüz Türemesi

hindi<*imdi (4.30).

2.2.5. Ünsüz Benzeşmesi

-nn-<-nl-: kelgenner (1.4), ketgenner (1.5), ramazannar (1.17), nişannı (1.34).

-nn-<-nd-: onnan (1.5), tarafınnan (4.22).

-nn-<-ny-: pennir (2.6).

-tt-<-ht-: sabattan (4.13).

Ulanmaya bağılı olarak; ölümşma<oğlum var (4.22).

2.2.6. Süreklileşme

ş<ç: *KT'T*'de ş<ç değişimi yoktur ancak ağızlarında yaygın görülen bir değişimdir (Baydar 1999:117, Yüksel 1989:38). köşüp (1.3), keskendir (1.6), şalgılı (1.12), şayda (1.14), yalavaşdan (1.19), tembişde (1.19), gençler (3.5), işine (2.8), qaşğannar (4.2).

ɑ<ç: ɑastalıɑ (1.3), aɑşam (1.21), bardaɑ (1.26), vaɑtı (1.28), taɑarlar (1.31), oɑuntu (1.37), çocuɑ (2.2), yoɑ (2.30), ufaɑ (4.33).

f<b: hoşaf (1.20).

m<b: men (2.22), minerlêdi (5.7)

2.2.7. Süreksizleşme

p<f: iptarda (1.21), sıprada (1.21), pırınğa (2.10).

p<v: sipillükte (2.24).

c<y: *KT'T*'de c<y değişimi vardır ancak kurallı değildir. ciberirler (4.35)

ev < egü: birev+i<biregü+(1.15).

2.2.8. Dudaklılaşma

v<h : yāvut<yāōūd (1.3).

v<': duvanlan<du'ā+ (4.32).

2.2.9. İkizleşme

aşşāda < aşağıda (1.2), búttún (5.6).

2.2.10. Yarı Ünlüleşme

tēymen < tegmen (2.26), sıyrır < sığır (3.15).

2.2.11. Gırtlaklaşma (Boğazlılaşma)

ç>q veya ç>ğ>ğ~ğ>ğ değişimi sonucu ünsüzlerin çıkış noktasının gırtlığa kaymasıdır.

qonuda (1.1), fabriqasında (1.15), haftalıyqan (2.3), qırɑ (3.1), qaşğannar (4.2), qatmer (5.12), bōğan (1.3), pırınğa (2.10), noğay (3.3), qaşğannar (4.2), dığar (5.15).

2.2.12. Ünsüz Uyumu

Ünsüz uyumuna genellikle uyulmakla birlikte yer yer uyumsuzluklar da görülür.

ketgenner (1.5), tapğandır (1.8), yalavaşdan (1.19), atğa (5.8).

II. Şekil Bilgisi

1. Ekler

1.1. Çekim Ekleri

1.1.1. İsim Çekim Ekleri

1.1.1.1. Çokluk Eki

qóylüler (1.3), bular (1.12), adlar (2.2), yemekler (2.20), gençler (3.5), deliqañlılar (3.19), toylar (4.31).

1.1.1.2. İyelik Ekleri

1.1.1.2.1. 1. Teklik Kişi

teymenim (2.33), dedemgil (3.1), halam (4.3).

1.1.1.2.2. 2. Teklik Kişi

adıñ (2.3).

1.1.1.2.3. 3. Teklik Kişi

havasından (1.3), işine (2.8).

1.1.1.2.4. 1. Çokluk Kişi

anamız (2.1), işimiznen (3.8), toprāmız (4.3), gelenēmiz (5.2).

1.1.1.2.5. 2. Çokluk Kişi

qonuşmañızdan (2.31).

1.1.1.2.6. 3. Çokluk Kişi

açrabāları (1.30).

1.1.1.3. Durum Ekleri

1.1.1.3.1. Belirtme +nI, +(y)I, +Ø

Ek yalın kelimelerde +nI, iyelikli kelimelerde +I, bunlar dışında *ÖTT* etkisiyle +(y)I şeklinde de görülür ekin ayrıca bir örnekte +Ø şekli tespit edilmiştir (Baydar 1999:153-157, Savran 2003:43-44, Yüksel 1989:52).

*seneni (1.6), hocanı (2.4), etni (2.5), basmanı (4.22).

*adını (2.24), ðamırlarını (2.9).

*qızı (1.33), qartları (3.15), mendilleri (5.4).

*ötbök+ Ø (1.36).

1.1.1.3.2. Yönelme +qa/+ke, +ĝa/+ge, +(y)A

Ek yalın kelimelerde +qa/+ke, +ĝa/+ge, iyelikli kelimelerde +A, bunlar dışında *ÖTT* etkisiyle +(y)A şeklinde de görülür (Baydar 1999:157-160, Savran 2003:44, Yüksel 1989:52).

*sizge (1.1), aşqa (2.9), pırınğa (2.10), teymenge (2.29), armutluğa (3.1), tışağa (3.5), salıncağa (3.18), sütçüğe (4.15).

*yaşma (1.6), qulāna (2.4), işine (2.6).

*tepsiye (2.7), qāveye (3.10), qomşulara (5.1).

1.1.1.3.3. Bulunma +DA

qonuda (1.1), sıprada (2.17), bunda (3.3), áde (4.16), fabriqasında (4.19).

1.1.1.3.4. Ayrılma +DAn

suyundan (1.3), qasaptan (2.5), yerden (2.26), namazdan (3.12), tıstan (4.4), tarafından (4.22).

1.1.1.3.5. Vasıta +nAn, +mAn, +IA(n)

Ekin ses değişmelerine bağlı olarak birkaç değişik şekli vardır, (Baydar 1999:164-165, Savran 2003:45-46, Yüksel 1989:53).

qıznan (1.9), şalgıman (1.28), onuman (2.6), etmen (2.8), çöpnen (2.19), şifşinikle (3.4), işiyle (4.14), duvanlan (4.32), etinen (5.11).

1.1.1.3.6. Eşitlik +ce

güzēlce (2.8).

1.1.1.3.7. İlgi +im, +(n)İñ

bizim (1.2), adamıñ (1.28), seniñ (2.3), tepsiniñ (2.8), onuñ (2.18), benim (4.18).

1.1.1.4.Soru +mI

vā mı (4.28).

1.1.2. Fiil Çekimi

1.1.2.1. Basit Çekimler

1.1.2.1.1. Zamanlar

1.1.2.1.1.1. Görülen geçmiş Zaman –DI

keldik (1.6), dedi (1.18), boldu (1.33), şırtı (2.2), vādım (2.22), dediler (2.23), annadım (2.27), bildiñ (2.30), saıladı (2.34), qaldı (4.3), ğaynadırdı (5.1).

1.1.2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman -ĝan/-gen, -qan/-ken

ÖTT'den farklı bir ek kullanılır (Baydar 1999:153-157, Savran 2003:43-44, Yüksel 1989:52).

kelgen (1.2), kegenner (1.4), keşkendir (1.6), tapĝandır (1.8), qaşĝannar(4.2).

1.1.2.1.1.3. Şimdiki Zaman -A, -y, -yo(r)

Ünlü ile biten kelimeler -y, ünsüzle biten kelimelere -A şekilleri kullanılır, bunlardan başka ÖTT'nin etkisiyle -yo(r) şekli de görülür (Baydar 1999:202-206, Savran 2003:56-59, Yüksel 1989:68).

* ekemiS (1.13), kete (3.5), turamın (3.8).

* bilmeymiS (1.1), yiylar (2.27).

* azalıyo (3.5), veriyom (5.8), aşıyoñ (5.13).

1.1.2.1.1.4. Gelecek Zaman -(y)AcAK

anlatacāz (1.1), alınaca□tır (1.38), enicek (4.25), alcañ (5.9), alcan (5.9).

1.1.2.1.1.5. Geniş zaman -(A/I)r

keter (1.9), isterler (1.9), begenir (1.10), taşlamaS (1.18), beriler (1.23), içeriS (1.26), o□uruz (2.4), alırsın (2.5), āşarsın (2.17), unutmam (2.24), yayāsın (4.10), bolmaz (4.40).

1.1.2.1.2. Kipler 1.1.2.1.2.

1. Emir-İstek

annatayın (2.22), qonuş (2.33).

1.1.2.2. Birleşik çekimler

1.1.2.2.1. Hikaye

toldu muydu (2.13), giderdik (3.12), aşaydılar (3.14), kazaydı (3.15), sallanaydılar (3.18), eteydik (3.17), ānlatırlādı (4.51), salardı□ (4.7), o□uturlādı (4.7).

1.1.2.2.2. Rivayet

ğoyuyōmuşlā (2.2).

1.1.2.2.3. Şart

bolursa (1.39), yaşayabilirseñ (3.5), tarancāsa (3.8)

1.1.2.3. Ek-fil Çekimi

Ek fiil, *KTT'de* "e-" şeklinde olmasına rağmen *OKTA'da* ÖTT'nin etkisiyle "i-" şeklindedir (Savran 2003:77).

1.1.2.3.1. Görülen Geçmiş Zaman

bāyramıydı (2.25), vardı (2.26), qaşarıdı (4.27), yoğudu (4.38), varıdı (4.39).

1.1.2.3.2. Şart

zayıfısa (1.29), varsa (3.9).

1.1.2.3.3. Geniş zaman (Bildirme)

teymenim (2.31), tatarman (2.33), tatarsın (2.29), tatarcu^osun (2.32),

var+0 (1.2), öğretmen+Ø (4.18), kızdır (1.32).

1.1.2.3.4. Ek-fiilin Olumsuz Çekimi

tatar tuğulman (2.31).

1.1.2.3.5. Ek-fiilin Zarf-fil Çekimi

ğünşikene (2.3), haftalıyqan (2.3), qonuşurqan (2.27).

1.1.2.4. Fiilimsiler

1.1.2.4.1. İsim-fiiller

-mA: sālma (2.21), basma (4.22), qatlama (4.32).

-mAK: yemek (4.32).

1.1.2.4.2. Sıfat-fiiller

-gen/-ğan: kegenner (1.19), bilgenimiS (2.20).

-(y)An: qoşan (4.28).

-miş: yemiş (4.23).

1.1.2.4.3. Zarf-fiiller

-(y)İp: köşüp (1.3), alıp (2.19), toplanıp (3.13).

-GAndA: bingende (3.19), kelgende (4.4).

-mAdAn: vëmeden (4.27).

SONUÇ

Afyonkarahisar İli Çay ilçesinin Orhaniye köyü Kırım Tatar ağızı üzerine yapmış olduğumuz bu küçük gramer denemesinden elde edilen sonuçlar şöyle sıralanabilir.

1. *OKTA*'da, *KTT*'de olmayan ancak çevrede yerleşik diğer Tatar ağızlarında da var olan "ı, ö, u" ünlüleri kullanılmaktadır.
2. *OKTA*'da, *KTT*'de herhangi bir işaretle belirlenemeyen uzun ünlüler; birincil ve ikincil ünlü uzunlukları olmak üzere iki başlık altında işlenmiştir.
3. *OKTA*'da, kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık ve ünsüz uyumu ileri düzeydedir.
4. *OKTA*'da, i>ı, ö>o ve ü>u kalınlaşması sık görülen bir olaydır.
5. *OKTA*'da, "ı, ö, u" ünlüleri komşuluğundaki "g, k" ünsüzleri kalınlaşarak "ğ, ç" olurlar. Bu durumda ünlü-ünsüz uyumu bozulur.

6. *OKTA*'da, *ÖTT*den farklı olan ve bir kaç *KTT*'de da bulunmayan "q, ŋ, ɣ, w, S, ğ" ünsüzleri kullanılmaktadır.
7. *OKTA*'da #k/ç ve #t korunmuş olmakla beraber yer yer *ÖTT*'nin etkisiyle ötümlüleşmeler görülür.
8. *OKTA*'da, çevre ağızların etkisiyle yaygın şekilde ünsüz kaybolmaları (erime, büzülme, derilme, yutulma, ünsüz yitimi vs.) görülür.
9. *OKTA*'da, ş<ç çok yaygın şekilde görülür. p<f değişimi kararsızdır. c<y değişimi ise bir örnekte görülmüştür.
10. *OKTA*'da, belirtme ekleri arasında *KTT*'den farklı olarak *ÖÖT*'nin etkisiyle +(y)I eki de vardır.
11. *OKTA*'da, yönelme ekleri arasında *KTT*'den farklı olarak *ÖÖT*'nin etkisiyle +(y)A eki de vardır.
12. *OKTA*'da, vasıta ekleri arasında *KTT*'den farklı olarak *ÖÖT*'nin etkisiyle +1A eki, ayrıca çevre ağızlarda da görülen -mAn şekilleri vardır.
13. *OKTA*'da, şimdiki zaman çekiminde *KTT*'den farklı olarak *ÖTT*'nin etkisiyle -yo(r) eki de kullanılır.
14. *KTT*'de ek fii "e-"olmasına karşılık, *OKTA*'da, *ÖTT*'nin etkisiyle "i-" şeklindedir.

METİNLER

Adı ve Soyadı : Ali Taşpınar
Öğrenim Durumu : İlkokul
Yaşı : 67
Metin Numarası : 1

Köyünüzün geçmişi hakkında bilgi verebilir misiniz?

valā bu şindi qonuda bilgimiz pek bilmeymiş ki nasıl anlatacaz sizge? bizim bu çöy aslında anaw aşşāda bir çöy var, o yerge kelgen bu yer çöylüler, havasından yāvut suyundan hastalıq bōğan bu yerge köşüp kegenner. bu yerge yerleşkenner işte büyüklerimiS. yalnız ne zaman kegenner ne zaman ketgenner onnan pek bilemeymiş. yüz 5 seneni keskendir, biz keldik yetmiş seksen yaşına, yüz seneni keşkendir bu yerge ārutludan soña kegen canım, ārutludan bu yerge kegenner yüz elli seneni tapğandır.

Düğünler

toylarımıS işte valā eski görenek, keter dúnúr isterler, qıznan olan birbirlerini begenir, keterler, dúnúr keter isterler, nişan eterler. 10 āradan on beş yirmı yāwıt bir sene yāwıt āltı ay sōña toyşeterler. şalgılı, dawıllı toylarımıS bular işte. ěski ādet.

Geçiminiz nasıldır?

köyde valā şipçılıǵı, ireşberligşetemiS işte. ārpa, būdāyşekemiS, pancarşekemiS, āyçiçegi, valā ěki tene bala var, birevi öretmen şayda, birevi afyonda oruşōlu yem fabriqasında şöförlügşeter. bir qarı bir 15 qoca ben.

Ramazanlar nasıl geçirdi?

ramazannar, valā bunda bizim kóyúmúzún yerlisi h^aç bir tanesi bir gün ramazanını taşlamaS, birşay ramazanını tutar, demin dedi ya arqadaş yalavaşdan kegenner var, onardan bāzısı tutar, bāzısı tutmaS. tembişde işte qatmer, tefsi, hoşaf, bāzı şay, zētın, pēnir herkes durumuna 20

góre. iptārda ġāri dórt beş qap yemeg bolur sıprada herşaqşam iptar çeşidi, şaġırġan bolur, iptar ettirmege şaġırġan bolur. bizim burada iptarda başda şorba, beriler, tārana şorbası. ōndan sōña işte salātası, ěti, pırış pilavı, bulġur pilavı zebze bolsa zebze, batlıcan, böber, fasılye bōle meselā, iptardan sōña terāviye keteriS canım, terāviden sōña 25 bu çāve aşar bu yerge kelir birer ekişer bardaǵı şayşıçeriS ōnnan sōña muşabbetşeter, keteriS.

Sünnet düğünleri

sünnet toyları şalgıman bolur. adamın hāli vaǵtı arı bolsa, toyşeter, dawıl tutar, hāli vaǵtı zayıfısa bir mevlitşohutur, ötbögşaşatır işte. kestirir balasını, taqı bolur, açrabāları eter, para taqarlar, 30 hediyeleşāltın taǵarlar.

Kız alıp vermeler nasıldı?

zāten kız beremiS, tışarıdan alamıS, eskişēşir köp kızdır, akraba bolduǵı. qızı isterler, ġacu ġucu berirler, nişannarlar. āltı ay yawıt bir sene nişannı turur. onnan sōña āynı gine dawıl, dümbek tutarlar, toyşeterler uş ġún. uş ġún toy bolur burada, bir ġún olan tarafı aş 35 berir, ötbök berir. ertesi ġún kız tarafı ötbök berir, aşatır. tışardan oǵuntu bolur, oǵuntular kelirler, muşabbetşeterler. hoca hopörlede ^alanşeter kelinşalınacaǵtır diye.

hërkes, taʒsisi bõġan qoşar taʒsisine, çóp taʒsi bolursa õn beş yʳmi bolur taʒsi, keterler qızşüyünden kelini alırlar. 40

Adı ve Soyadı : H. Hüseyin Taşpınar

Öğrenim Durumu : İlkokul

Yaşı : 64

Metin Numarası : 2

Ad koyma

yav o zamannarı bizim anamız babamız ğurt sâşid, ğurt bilmem ne õne ğoyuyõmuşlarşeskiden. sindi valā yeni adlar şıɔtı. çocuɔşúş dört ğunşikene bazen bir haftalıyqan ğulāna ezan oɔuruz, seniġ adıġ şu, āli yavıt da nēyse véli, ezan oɔuruz ğulāna, hocāni ketirmiz.

Yemekleriniz nelerdir?

bõreklēmiS bizim köbete vādır. köbete Şindik ētni ālırsın qasaptan. 5 işine ya pennir yāvıt ta qartul. onuman eküv bılav qarıştıri halleterler, işine biraS soġan, onu onnan sõña tepsige ɔamırını aşarlar, onu güzēlce tepsiniġişisine yayarlar etmen, qartulman. onnan sõña üstine o aşqa hamırlarını sererler üş qat. onnan sõña üstine de bír qaymaɔ yumurtaman barabar yayarlar, pırınġa ketirler. onnan sõña 10 sarıbırma vardır; ɔamırını bıla ince ince aşarlar ɔamırını, işine onuġ da patatis sererler, onnan sõña onu bıla yuvarlarlar, onnan sõña yuvarları tepsiniġişisine bılayı dizerlerşonu yuvarlaɔ yāni. o da tepsı toldu muydu sarıbırma bolur.

qatmerşeterler, ɔaşkeşli qatmer. onu da ɔamırını āşarlar tepside, 15 ɔaşkeşni onuġişisine yayarlar hamırınıġişisine. onu bı de qatlarlar. onnan sõña oçnama bírna āşarsın, āşarlar tepsiniġüstine sıprada. onuġüstine de qıymanan patatis yarısına salar qatlarlar.o qazanınşisinde māyda qızārtırlar onu, şöpnen alıp alıp kenarġa salırlar.yemekler valā ēski bilgenimiS bu, yemekler işte; pilav,şorba, 20 mercimek böreġi, süböreġi, sālma, qabaɔ.

Bir hatıranızı anlatır mısınız?

askerlik hātırası men saġa annatayın. men ērzurumda vādım canım, malatyadan dātım boldum, õrda ārqadaşlar dediler ki ēskişerli saşit oġar, adını heşşunutmam, yedek subay, sipillükte õretmen. óbúr ğun bul ay bayram çürban bāyramıydı, yanı bāşımızda mābere tabırı 25 vardı, o yerden bir tene dā tēymen kelir. men bölük yazıcısı o yerde, odada tavla oynarlardı, ekmek yiyleyler. qonuşurqan annadım men. o tēymenden sõña, bír qaş ğun sõña, teymenge sen hāralda tatarsın dedim, yoɔ yav ne bildiġ, dedi, yav dedim tatarsın, o ğun dedim. 30 men tatar tuġulman dedi. teymenim men dedim, qonuşmaġızdan annadım dedim, men de tatarman dedim, yoɔ yav

dedi sen tatarcu sun dedi, tatarman yav dedim, tatarca bi qonuş hadi. tēymenim, lān dedi nē saıladı dedi şindiye qadar.

Adı ve Soyadı : Mehmet Yıldırım

Öğrenim Durumu : İlkokul

Yaşı : 65

Metin Numarası : 3

Köyünüzden bahseder misiniz?

bu çóyge dedemgil biñ toquz yúz qır sekizde ārmutluğa keleler, ārmutludan bunda kel'p yerleşeler. orya biñ sekiz yüzlerşisinde kelgenner, yerleşkenner. bunda otuz qır āne var tatar, noğay. şifşinikle geçinemiz; ārpa, būday, mālclılık, bunan geçinemiz.

yaşayabilirseñ, nüfusşazalıyo, gençler ekseri tışağa kete. ēskişēşir, 5 izmir bāşqa šēşirlere keter, fazlalıĝēskişēşirde yaşar, köpüsü tahsilli ketgenneriñ.

sabā turamın, çúnnúĝişimiznen, ne işimiz varsa; hayvan tarancāsa hayvan taramız. şifşilikle işimiz varsa onu etemiz. onnan sōña kele çāveye oturamız. 10

Kullandığınız eşyalar nelerdir?

şömüş, qazan, şanaı, ayaı, şatal, qaşıı, quman, eleken, şılapşın.

Bayramlarınız nasıl olur?

namaza giderdik, sabahdan ĝadı mı, namaza giderdik, namazdan geldik mi çóylü etmök ketiridi, odağa etmök ketiridi. çóylü toplanıp bu yerde aşaydılar, onnan sōña dagılaydılar, bayramlaşaydılar. gençler üy üy kezeydi qartları. qurbanı herkes keser yemekden sōña. sıyır, 15 qoyun bunarı kesemiz.

Hıdrellezler nasıl olurdu?

meselā ıdırlez eteydik, sancaı quraydıı eskiden çóyüñ qıyısına eki tene. kelip her yerden sallanaydılar. sindi kurulmay, o sancaığa bingende o yabandan kelgen deliqanlılar....

Adı ve Soyadı : Sabriye Taşpınar

Öğrenim Durumu : İlkokul

Yaşı : 60

Metin Numarası : 4

Dedeleriniz buralara nasıl gelmişler?

deyyi halamgıl ānlatırlādı, bu halamıñşōlu. onnar dedem rāmetli, ádenşişige gāvur rast gelip bir cihette qaşğannar. cēzi derdi halamıñ duvarda asılı qaldı derdi, yā toprāmız ortada qurulu qaldı derdi halam, babamız bunda kelgende tıñtan kelgenner aşşā qoğannar, aşşādan sōña o yerden sōña bu yer qoğannar. 5

Ad vermeler nasıldı?

āh yavrum, bebek dōdū zaman eskiden hocalarımız, úş gūnnúk oldū zaman adını salardı. sıfraynan yemek hazırlāladı, mēvlüt oꞗuturlādı. biri alurdu eline ezan oꞗurdu. soñra āşe fatma adını salarlādı.

Yemekleriniz nelerdir?

ş^abōrek, çóobete, sārıburma, ꞗamıraşı onnan sōña tēbsi bōrek, sālma; yayāsın, cimcik ꞗamıraşı dēler onnara, biz sālma deriz, onnan sōña 10 ꞗamırlarını áde yazarız, işine qıyma salarız oña ş^abōrek deriz, onnan sōña sārıburma da ince ince aşarız, işine ꞗamırınşışte yayarızşışine.

Köyde bir gününüz nasıl geçer?

a yawrum, sabattan turasın, namazını qılāsın, sıyırlānı savarsın, işte bū, üyünşışiyle ūraşırın. sıyır savamız, sūtü ketiremez, qatığšetemiz,sütçüğe veremen. bu gādā yanı, pēnir etemiz. álelden 15 sōña qonşuğa varsaꞗ varız, varmasaꞗ áde eyi kötü oturamız. varmasaꞗ çorap örrüz, paspas örrüz, onnan ūraşırız.

Kaç çocuğunuz var?

menim bi olumşmā şāyda; öretmen, bi ölumşmā afyonda oruşşōlu fabriqasında şalışay, etmekşiçin, işşiçin a yawrum. eskişerde pek çóp bizim çóyden. 20

Kına geceleriniz nasıl olurdu?

ēski qına gecesini bizim sālı gūni başta ōlan tarafı kelirlēdi. üş dōt metre basma alılādı. o basmanı qızlā giyeridi. ōlan tarafınnan kelip onnan sōna perdeni salurlādı, onnan sōna ōlan tarafı kelirdi, yemiş ketiridi. o yemişni qızlara verirdi. qızlar kelini ona çósterirlēdi. üş gūn sālı gūni başlādı, pēşembe gūni enicek ya kelin tā qına gecesi 25 qonurdu, hērkes qınaya para basardı, oynarlarıdı. ōlan tarafına heş göstermezlēdi para işey vemedden. ōlan qızdan qaşardı, qız ōlandan qaşardı, şindi qaşan vā mı?

akrabasından bile qaşaladı, ne zaman olan tarafı qız tarafına ... gine nişannisından qaşardı da olan tarafından qız tarafından qaşmazladı. hindi yoq yoq onar bitti. 30

Düğünler

toylar bolaydı ay yawrum. pazartesi günü olan tarafı qız tarafı yemek verirdi, duvanlan başladı. qatlama pişiriydi, qatlama; amırını yürusun, acıq yā atāsın onnan sōna ufaq ufaq yāzāsın, yāda pişir^aşin, üstine bi de pudura şekeri ekēsın. onu olan tarafı qız tarafına, qız tarafı olan tarafına ciberirlē. sālı, çāşamba oynālādı. qızlā sāde 35 qızşüyünde turarlādı, davullar şalırdı. onnan sōra ertesi gün perşembe günü kelinşalma keldi mi üyde qızlā qatiyen bolmazdı. qızlarşüyde bolurdu, qızlar bu tarafa ketmezlēdi, ayıplālādı. motor yoğudu, cip varidi, men cipnen endim. qar varidi benim toyumda, qışın yemeklē dondu, yāzın toy bolmaz, iş vā, qışta bolaydı hep toylā. 40

Adı ve Soyadı : Hüsniye Argun

Öğrenim Durumu : İlkokul

Yaşı : 70

Metin Numarası : 5

Diş bayramı

tiş çöllesi, bulgur ğaynadırdıq, mısır ğaynadırdıq, qomşulara dātırdıq filân filân, gelenēmiz vādı, hepsi ğaıdı. genşlēmizij hēpsi ketti eskişerge, biz qaldıq burada taqul tuqul.

Hidrellez

ıdrellerimizşolurdu, atlara binēlēdi, mendilleri alıp qoşālādı, yemeklē pişiridik, bōreklē yapādıq, bütütün çóylü qalaqaydı. aşşā eneridik, o 5 yerde bütütün çóylü sādan soldan kelgen, yemek salurduq. atlarĝa minerlēdi, atlarĝa mendil taıarlādı. meselē men aırabāmız, men mendil veriyom atĝa. o zaman o at qoşarıdı, onnan o qoşarıdı. sen alcañ men alcan. o zamannā mendil tapılmayaydı. salıncaı qurarlarıdı.

Ramazanlar nasıl olur bu köyde?

her gün tōkerek eteydik, tōkerek, kemişke. tōkerek; şinci ince ince 10 aşāsın, etinen patatısı qorsuñşüstine, omı pişiridik. hele bu h^aşşaşamazdı qatmer falan, hep tōkerek yerdik, qatmer qolay da o zor biraz, ince ince aşıyoñ, qıyısında kesiyon. iftarda da salatā, şorbā, yemek pişiridikşişte.

Mutfak eşyalarınız nelerdir?

qazan, çömüş, çölpu, qonar, dıĝar, tekne. 15

KAYNAKLAR

- BAYDAR, A. S. ERTANE (1999). Eskişehir ve Yöresi Kırım Tatar Ağzı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara.
- KARAZEYBEK, M., POLAT, Z., ILGAR, Y. (2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, I. Cilt (Merkez), Afyonkarahisar.
- BOZ, E., (2000). "Afyon ve Yöresi Ağızlarında Ünlüler", *AKÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. I, s.50-57, Afyon.
- BOZ, E., (2002). *Afyon Merkez Ağzı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay., Afyon.
- SAVRAN, H., (2003). *Kırım Tatar Türkçesi KTT*, Balıkesir.
- YÜKSEL, Z., (1989). *Polatlı Kırım Türkçesi Ağzı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara.